

De gevoelige prijs van het rechtsherstel

Empathie en antisemitisme in het Nederlandse Beheersinstituut en bij de Amsterdamse bevolking

Bachelorscriptie Mirjam Vriend
Begeleider: dr. J. Gijsenbergh

Bachelorscriptie Geschiedenis
Scriptiebegeleider: dr. J. Gijsenbergh
Naam: Mirjam Vriend
Datum: 15 juni 2018
Aantal woorden: 9880

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1: De geschiedenis van het Nederlandse Beheersinstituut.....	9
<i>De roof van Joodse bezittingen tijdens de oorlog.....</i>	<i>9</i>
<i>De werkwijze van het instituut .....</i>	<i>10</i>
Hoofdstuk 2: Het NBI in Amsterdam.....	14
<i>David tegen Goliath? Het NBI tegen de gemeente Amsterdam.....</i>	<i>14</i>
<i>Tussen droom en werkelijkheid: Empathie en zakelijkheid bij het NBI in Amsterdam ..</i>	<i>15</i>
Hoofdstuk 3: De visie van Parool-lezend Amsterdam	22
<i>Een (on)welkom ontvangst: de terugkeer van Joodse burgers in Amsterdam.....</i>	<i>22</i>
<i>Een Amsterdams parool: Een analyse van Het Parool tussen 1945 en 1967 .....</i>	<i>24</i>
Conclusie	29
Literatuurlijst	31

Inleiding

Toen Carla van Lier, een Joodse overlevende van de concentratiekampen, na de oorlog naar haar oude bureu ging, deed de buurvrouw verbaasd de deur open: ‘Hé lééf jij nog? Kom boven, meid!’. Eenmaal boven bleek dat de bureu het zeil in hun huiskamer uit haar ouderlijke woning hadden gehaald en op de vraag of ze de fiets van haar zus kon terugkrijgen, werd ontkennend geantwoord. De bureu zouden de fiets nooit gehad hebben en hoewel ze ervan overtuigd was dat de buurvrouw loog, wist zij niet wat ze moest doen.¹

Veel steden gingen zich mede daarom inzetten voor teruggekeerde Joodse burgers met behulp van het Nederlandse Beheersinstituut dat tussen 1945 en 1967 actief was. Dit instituut was opgezet door de Nederlandse regering en moest door de bezetter bedreven of mogelijk gemaakt onrecht ongedaan maken.² Met name het instituut in Amsterdam was zeer idealistisch ingesteld, en onderscheidde zich hiermee van andere steden die pragmatischer waren. Ondanks deze goede bedoelingen, zal later echter blijken dat de stad er niet altijd in slaagde om de zaken tot een goed einde te brengen. De Amsterdamse bevolking gaf net als de eerdergenoemde buurvrouw niet altijd een warm welkom en ook het NBI zou feilbaar blijken te zijn.

De naoorlogse jaren waren dus niet eenvoudig en tot de jaren tachtig zouden historici deze periode nauwelijks onderzoeken. Daar kwam verandering in met de studie van historicus Loe de Jong met *Het koninkrijk der Nederlanden* en met de historici van het overzichtswerk *Pinkas*. Deze werken probeerden een neutraal beeld te schetsen van de naoorlogse periode, maar vervielen hierbij toch vaak in waardeoordelen. Beide werken stellen dat het rechtsherstel bijna volledig en zonder fouten verliep, maar dat de terugvorderingen gepaard gingen met een bittere strijd.³

Echt diepgaand onderzoek naar het naoorlogse rechtsherstel doen deze auteurs niet. Het onderzoek overstijgt nauwelijks het geven van een opsomming van enkele rechtszaken, maar desondanks zijn zij de enige historici geweest die het rechtsherstel onder de loep hebben genomen. Avi Beker, voormalig secretaris-generaal van ‘the World Jewish Congress’ verklaart dit vanuit het feit dat er na de oorlog weinig aandacht was voor de pijnlijke delen uit de nationale

---

¹ Carla van Lier, *Schroeiplekken. Ervaringen uit Vught, Westerbork, Auschwitz, Ravensbrück en Malchow. Brieven uit Amsterdam* (Kampen 2000) 131; Zoals blijkt uit Nationaal Archief, Den Haag, Nederlandse Beheersinstituut (NBI), Hoofdkantoor, nummer toegang 2.09.49, inventarisnummer D.1.1. Archief van het Bureau Amsterdam 668. Verdere toelichting bij hoofdstuk 2.

² Definitie afkomstig uit L. de Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939-1945. Deel twaalf. Epiloog, tweede helft* ('s-Gravenhage 1988) 469.

³ L. de Jong, *Deel twaalf. Epiloog, tweede helft*, 708; Jozeph Michman, Hartog Beem, Dan Michman, *Pinkas. Geschiedenis van de joodse gemeenschap in Nederland*, vert. Ruben Verhasselt (Amsterdam 1992) 214-217.

geschiedenis, omdat de eigen bevolking hierin soms een discutabele rol had gespeeld.⁴ In de jaren negentig veranderde deze houding door de komst van de media, zo stelt hoogleraar moderne geschiedenis aan de Heidelberg University Thomas Maissen. Historicus Christiaan Ruppert voegt hieraan toe dat de val van de muur dit alles in een stroomversnelling bracht. Archieven in Oost-Europa werden openbaar gemaakt en door de globalisering werd een snelle verspreiding van dit materiaal mogelijk.⁵ Dit resulteerde in een toename van de druk op nationale overheden die een ‘metaforische gang naar de psychiater maakten’ en begonnen met het verrichten van onderzoek naar hun eigen nationale verleden.⁶

Ook de Nederlandse overheid startte in 1997 grootschalig onderzoek naar de periode van het naoorlogse rechtsherstel. Hiertoe werden enkele commissies in het leven geroepen die in eerste instantie de vraag stelden of er fouten waren gemaakt in het rechtsherstel, net als de auteurs in de jaren tachtig. Van deze commissies was de commissie-Van Kemenade het belangrijkste. De conclusie van dit onderzoek was dat het rechtsherstel correct was verlopen, maar wel te formeel-legalistisch was. Het advies van de commissie luidde daarom om een bedrag van 250 miljoen gulden ter beschikking te stellen aan de Joodse gemeenschap als vergoeding voor het leed. De overheid heeft het advies opgevolgd en het bedrag overgemaakt aan Joodse maatschappelijke organisaties.⁷

In 2005 doet hoogleraar Wouter Veraart, gespecialiseerd in historische juridische processen, vergelijkbaar onderzoek. Hij stelt dat de naoorlogse periode van rechtsherstel zeer belangrijk was en het beste gedefinieerd kan worden als ‘herstellende rechtvaardigheid’. Het rechtsherstel zorgde ervoor dat burgers die waren onrecht weer als volwaardige burgers in de rechtstaat werden opgenomen. Ook Veraart concludeert echter dat het herstel nogal wat gebreken kende en stelt dat niet iedereen zijn volledige bezit heeft teruggekregen. Hiermee geeft hij een beduidend negatiever beeld dan de commissie-Van Kemenade.⁸

Ook gemeenten krijgen steeds meer interesse in hun rol bij het naoorlogse rechtsherstel en laten hier steeds vaker onderzoek naar verrichten. Zo heeft Amsterdam in 2014 onderzoek laten doen naar het gemeentebestuur omtrent belasting in de jaren veertig en vijftig. Ook hier

---

⁴ Avi Beker, ‘Introduction: Unmasking National Myths. Europeans Challenge their history’ in: Avi Beker ed., *The plunder of Jewish property during the holocaust* (Hampshire 2001) 1-32, aldaar 1-22.

⁵ Christiaan Ruppert, *De totstandkoming van Nederlandse akkoorden over Joodse oorlogstegoeden 1997-2000* (Den Haag 2017) 35-39.

⁶ Ruppert, *Nederlandse akkoorden over Joodse oorlogstegoeden*, 11-40.

⁷ Commissie Van Kemenade, *Roof en rechtsherstel* (eindrapport van de contactgroep Tegoeden WO II in opdracht van het ministerie van Financiën, Den Haag 2000) 608, 106-109.

⁸ Wouter Jan Veraart, *Ontrechting en rechtsherstel in Nederland en Frankrijk in de jaren van bezetting en wederopbouw* (Proefschrift ter verkrijging van de graad van doctor, Erasmusuniversiteit Rotterdam, Rotterdam 2005) 32-42; 529-533.

stond, net als in het onderzoek van de commissie-Van Kemenade, de vraag centraal of er fouten gemaakt waren en hoe die konden worden opgelost.⁹

Dit landelijke en gemeentelijke onderzoek is ontzettend belangrijk, maar mist soms een meer persoonlijk invalshoek. Marieke Oprel, verbonden aan het Nederland-Duitsland instituut brengt hier verandering in door het landelijke onderzoek te combineren met individuele geschiedenissen van oorlogsslachtoffers. Zij onderzoekt daarom hoe het NBI bijdroeg aan het uitzetten van Duitse staatsburgers. Duitsers werden gezien als vijandelijk onderdaan en daarom uitgesloten van het Nederlanderschap, zoals eens ook Joden hiervan werden uitgesloten. De individuele verhalen van deze Rijksduitsers vormen voor Oprel de casus in het grotere systeem van in- en uitsluitingsmechanismen.¹⁰

Aan de vraag of de overheid en het Nederlandse Beheersinstituut, landelijk, in Amsterdam, of individueel correct hebben opgetreden, valt niets meer toe te voegen. Anderzijds is een correcte afhandeling van zaken niet het hele verhaal. Het afwikkelen van het rechtsherstel was een complexe zaak waarbij medewerkers van het NBI moesten manoeuvreren tussen enerzijds een bevolking die, zo zal later nog blijken, wellicht niet volledig vrij was van antisemitisme. Anderzijds moesten medewerkers zich inzetten voor de zwaar getroffen Joodse bevolking, waarbij inlevingsvermogen een cruciale eigenschap moet zijn geweest. Juist naar het aspect van empathie bij het rechtsherstel is echter nog nooit onderzoek gedaan en daarom is deze scriptie een poging daar een bijdrage aan te leveren. Dit alles leidt tot de vraag in welke mate de Amsterdamse bevolking en de medewerkers van het NBI empathie of juist antisemitische gevoelens hadden voor de terugkerende Joodse bevolking tussen 1945 en 1967. Bij een instelling als het NBI die zich inzette voor de getroffen Joodse bevolking ligt het in de lijn der verwachting dat er sprake is van enige vorm van empathie. Het voorkomen van antisemitische gevoelens ligt juist bij deze instelling niet voor de hand en derhalve zou het des te zorgelijker zijn, indien dat wel het geval was.

Het onderzoek naar de Amsterdamse bevolking zal zich beperken tot progressief Amsterdam. Het is namelijk belangrijk om te kijken of het beheersinstituut de steun had van haar eigen achterban. Indien zelfs progressieve burgers het NBI niet steunden, zou dit een flinke

---

⁹ Het betrof hier specifiek de ‘erfpachtkwestie’. De Amsterdamse gemeente besloot om achterstanden van de erfpachtbelasting te verhalen op oorspronkelijke bewoners van panden. Het ging echter veelal om Joodse bewoners die in de oorlog van hun huis waren beroofd en waren gedeporteerd. In hoofdstuk twee zal hier verder op worden ingegaan. Hinke Piersma en Jeroen Kemperman, *Openstaande rekeningen. De gemeente Amsterdam en de gevolgen van roof en rechtsherstel, 1940-1950* (Amsterdam 2015) 154-156.

¹⁰ Marieke Oprel, ‘Identifying enemy citizens’. Dutch (De-)Enemisation Policies towards German Nationals (1944-1967)’, *Francia. Forschungen zur westeuropäischen Geschichte* 44:1 (2017) 403-414, aldaar 404-405, 409-412; Duitslandinstituut – Marieke Oprel, <https://duitslandinstituut.nl/artikel/19256/marieke-oprel-opgegroeid-met-voorliefde-voor-duits> (geraadpleegd 17 maart 2018).

klap zijn voor het NBI. Voor dit deel van het onderzoek zal dan ook gebruik worden gemaakt van de krant *Het Parool*. Deze krant werd namelijk uitgegeven in Amsterdam en was hier ook zeer populair. Bovendien was de krant opgericht door een groepje oud-verzetsmensen die vonden dat er een sociale, democratische, rechtvaardige, onverzuielde en weerbare samenleving moest komen.¹¹ Het is waarschijnlijk dat in deze zo politiek geëngageerde krant wordt bericht over het NBI en het rechtsherstel, maar dit is nog nooit onderzocht. Voorgaand onderzoek beperkt zich slechts tot de ontstaansgeschiedenis van de krant. Door hernieuwd onderzoek te doen kan inzicht verkregen worden in de houding van progressief Amsterdam en over de houding van het NBI.¹²

Een gebrek aan empathie is echter niet hetzelfde als antisemitisme en daarom zal ter verduidelijking van dit onderscheid een uiteenzetting van antisemitisme gegeven worden. Evelien Gans, emeritus-hoogleraar hedendaags jodendom, definieert antisemitisme als een afkeer van en vooroordelen jegens Joden als Joden. Joodse burgers staan hierbij symbool voor ‘de ander’. Vaak gaan deze vooroordelen gepaard met stereotypingen. In de jaren vijftig en zestig kwam volgens haar (economisch)-sociaal antisemitisme het meest voor, wat inhield dat Joodse onderduikers zich roekeloos en vijandig zouden hebben gedragen en bovendien geldbelust waren. Kortom, antisemitisme was na de oorlog dus niet meteen verdwenen.¹³

Ook historicus en journalist Michal Citroen schrijft over de pijnlijke en onwelkome situatie waarin teruggekeerde Joodse burgers terecht kwamen. Hij stelt in tegenstelling tot Gans dat antisemitisme niet de volledige verklaring is voor het slecht behandelen van de teruggekeerde bevolking. Ook maatschappelijke krachten, de mentaliteit direct na de oorlog en de reacties van de slachtoffers zelf speelden een belangrijke rol in de gebrekkige hulpverlening.¹⁴ Historici Hinke Piersma en Jeroen Kemperman sluiten zich juist meer aan bij de stelling van Gans. Zij laten zien dat de Nederlandse bevolking vooral vond dat Joodse burgers blij moesten zijn met de hulp die zij kregen en moesten oppassen dat ze deze sympathie niet verspeelden.¹⁵

---

¹¹ Gerard Mulder en Paul Koedijk, *Léés die Krant! Geschiedenis van het naoorlogse Parool 1945-1970* (Amsterdam 1996) 8-36; Internationaal instituut voor sociale geschiedenis – Parool archief, <https://socialhistory.org/nl/collecties/parool-archief?language=nl> (geraadpleegd 18 maart 2018).

¹² Muler en Koedijk, *Léés die krant*, 8-9.

¹³ Evelien Gans, ‘Over gaskamers, joodse nazi’s en neuzen’ in: Peter R. Rodrigues, Jaap van Donselaar eds., *Monitor Racisme & Extremisme* (Amsterdam 2010) 129-152, aldaar 133-140; Evelien Gans, ‘Over de Joodse almacht. Hedendaags antisemitisme’, *Vrij Nederland* 64:11 (2011) 1-7, aldaar 1-4.

¹⁴ Michal Citroen, *U wordt door niemand verwacht. Nederlandse joden na kampen en onderduik* (Amsterdam 1999) 1-5.

¹⁵ Piersma en Kemperman, *Openstaande rekeningen*, 17.

Sympathie, en andere emoties als empathie, is exact wat centraal staat bij de discipline emotiegeschiedenis. Hoogleraar Jan Plamper, gespecialiseerd in emotiegeschiedenis, stelt dat emoties een poging zijn om te voelen wat men zegt en bovendien kunnen duiden op moreel belangrijke zaken. Wanneer historische actoren redenen geven voor hun handelen, liggen emoties hier immers vaak aan ten grondslag.¹⁶ Cultuurhistorici Josephine Hoegaerts en Tine van Osselaer voegen hieraan toe dat niet iedereen dezelfde emoties mag tonen. Tijdens de professionalisering van de politiek in de achttiende en negentiende eeuw, moest verstand namelijk de boventoon voeren. Bij politici mochten emoties daarom niet aan de oppervlakte liggen, maar mochten ze tegelijkertijd ook niet volledig worden weggedrukt.¹⁷

Historicus Rob Boddice hecht een nog groter belang aan emoties dan bovengenoemde auteurs. Hij stelt dat emoties meer zijn dan een beschrijvend of passief fenomeen, maar zelf acties kunnen veroorzaken. Verder gaat hij dieper in op het belang van empathie. Hij stelt dat deze term een neologisme uit de vroege 21ste eeuw is en betekende dat een persoon zich kon inleven in het lijden van een ander. Hierbij haalt hij ook de theorie van socioloog Allan Young aan. Young stelt dat er begin deze eeuw sprake was van een paradigma waarin werd gesteld dat empathie en normativiteit samenhangen. Iemand met veel empathie zou over goede sociale vaardigheden beschikken. Mensen met gebrek aan empathie zouden een gebrek aan normbesef hebben en mochten niet deelnemen aan belangrijke activiteiten als juryrechtspraak.¹⁸

Bij de beantwoording van de hoofdvraag zullen drie deelvragen centraal staan. Het eerste hoofdstuk zal ingaan op de vraag hoe het NBI exact functioneerde. Het zal de geschiedenis van het NBI en de wetsvoorstellen die aan de instelling vooraf gingen bespreken. Het tweede hoofdstuk zal de vraag beantwoorden op welke manier het NBI empathie en wellicht zelfs antisemitisme toonde. Bij deze vraag zal de theorie van de emotiegeschiedenis centraal staan. Door middel van een diepgaande analyse van de oprichtingsaktes, begrotingen en vergaderstukken zal gekeken worden in hoeverre de theorieën over emotie en empathie in het bijzonder van toepassing zijn op de teksten.¹⁹ Ook zal worden gekeken naar advertenties die het NBI in *Het Parool* plaatste. Deze advertenties zeggen zowel iets over het NBI als over *Het Parool*. De redactie bepaalt immers welke artikelen en advertenties gepubliceerd worden.

---

¹⁶ Jan Plamper, *The history of emotions. An introduction* (Oxford 2015) 30.

¹⁷ Josephine Hoegaerts en Tine van Osselaer, 'De lichamelijke van emoties. Een introductie', *Tijdschrift voor geschiedenis* 126:2 (2013) 453-465, aldaar 453-454, 459-465.

¹⁸ Rob Boddice, *The history of emotions* (Manchester 2018) 1-2, 124-128; Allen Young, 'Empathic cruelty and the origins of the social brain' in: Suparna Choudhury en Jan Slaby eds., *Critical neuroscience. A handbook of the social and cultural contexts of neuroscience* (Malden en Oxford 2012) 150-176, aldaar 168-173.

¹⁹ Vooral de archiefstukken uit deze map zullen hierbij centraal staan. NL-HaNa, Ned. Beheersinstituut, 2.09.49, inv. nr. 668.

Het laatste hoofdstuk zal tot slot kijken in hoeverre de Amsterdamse bevolking meeleefde met de Joodse bevolking of juist antisemitische gevoelens uitte. De databank van Delpher zal de benodigde artikelen verschaffen en hiervoor zullen met name de artikelen bestudeerd worden die iets zeggen over de gang van zaken in het NBI, maar zullen ook artikelen over Joodse terugkeer in het algemeen centraal staan.

Hoofdstuk 1: De geschiedenis van het Nederlandse Beheersinstituut

De geschiedenis van het NBI gaat verder terug dan de dag van de bevrijding. Al in de oorlog kwam de Nederlandse regering in ballingschap geruchten ter ore dat er in bezet Nederland sprake was van grootschalige roof van bezittingen. De regering nam daarom de nodige maatregelen die na de bevrijding meteen in gang zouden moeten worden gezet. De regering reageerde dus op het toenemende antisemitisme in Nederland en nam hier maatregelen tegen, hoewel zij in principe natuurlijk geen zeggenschap hadden. Deze voorgeschiedenis is essentieel voor een goed begrip van het NBI en kan zicht geven op de mate van antisemitisme en empathie die voorkwam bij betrokkenen van het rechtsherstel.

De roof van Joodse bezittingen tijdens de oorlog

In 1933 vond de machtsovername van Hitler plaats en na deze tijd werden er in Duitsland steeds meer wetten ingevoerd die waren gericht tegen de Joodse bevolking. Deze wetten werden vastgelegd in de ‘Wetten van Neurenberg’ en verliepen volgens historicus Gerard Aalders, tot 2011 verbonden aan het NIOD, in drie fases. De eerste fase begon in 1933 en hield in dat de Joodse bevolking het Duitse staatsburgerschap ontnomen kon worden en ook hun bezit geconfisqueerd werd. Vervolgens werd in 1938 besloten dat Joodse bedrijven moesten worden geariseerd, ofwel verkocht aan niet-Joodse Duitsers. In 1941 begonnen de eerste deportaties naar concentratiekampen.²⁰

Het begin van de Jodenvervolging in Nederland verliep vergelijkbaar. Historicus Renselaar heeft in opdracht van de Nederlandsche Bank diepgaand onderzoek gedaan naar de situatie in Nederland en hij stelt dat met name Arthus Seyss-Inquart als *Reichskommissar*, ofwel hoogste ambtenaar, het gezag over de confiscatie in Nederland had. Het leek erop dat Seyss-Inquart het Nederlandse recht intact liet, maar in feite bleven alleen die wetten in stand die gunstig waren voor de Duitse bezetter. Vooral de Joodse Nederlanders werden slachtoffer van deze nieuwe wetten.²¹

De tweede stap die werd genomen bij het in beslag nemen van bezit was de oprichting van de LIRO en de VVRA. De VVRA stond voor de *Vermögensverwaltungs und Renteanstalt* en was een instelling die de opbrengst van geconfisqueerde Joodse bedrijven beheerde. Voor de confiscatie van privébezit werd de Lippmann Rosenthal & Co, afgekort tot LIRO, opgericht.

---

²⁰ C. van Renselaar, *Roof en restitutie van het bezit van de joden in Nederland 1940-1999: uitkomsten van recent onderzoek* (onderzoeksrapport WO & E nr. 630, De Nederlandsche Bank, Amsterdam 2000) 119-121.

²¹ Ibidem, 121-127; Gerard Aalders, *Roof. De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Den Haag 1999) 5-7.

De naam was ontleend aan een oud Joods bankiershuis in Amsterdam en door deze nieuwe bank dezelfde naam te geven, werd een vals gevoel van vertrouwen opgeroepen. Deze LIRO had namelijk niets te maken met de oorspronkelijke bank. Elke Joodse inwoner van Nederland werd verplicht om een rekening te openen bij deze bank en moest hier al zijn of haar geld en sieraden naartoe brengen. De eigenaren raakten het beheer over deze bezittingen kwijt, maar mochten in de beginfase wel een bedrag van maximaal duizend gulden opnemen om te kunnen voorzien in eigen onderhoud. Later werd dit bedrag echter verlaagd naar 250 gulden. Op 1 januari 1943 raakten zij echter ook het beheer over dit bedrag kwijt en werden alle individuele rekeningen samengevoegd tot een verzamelrekening, ook wel *sammelkonto* genoemd. Uit deze rekening werd een gedeelte afgezonderd en ter beschikking gesteld aan de Joodse Raad die hieruit kleine bedragen kon verstrekken aan Joodse burgers. Hierdoor werd de Joodse bevolking volledig afhankelijk van de Joodse Raad.²²

De werkwijze van het instituut

Zoals in de inleiding al is gezegd, bereikten berichten over de roof de Nederlandse regering in ballingschap. Berichten over deze roof kwamen binnen door informatie uit dagbladen en Engelandvaarders en het was duidelijk dat het om een groot bedrag ging. De regering voelde daarom de noodzaak om wetten in te stellen die het rechtsherstel na de oorlog op gang moesten brengen. Ook zou er in februari 1943 een Commissie van advies voor Joodse aangelegenheden komen die de regering hierover zou informeren.

De commissie had volgens Loe de Jong echter weinig invloed. Aalders verklaart dit door te stellen dat de Nederlandse regering niet kon geloven welk lot de Joodse bevolking in concentratiekampen in Oost-Europa stond te wachten.²³ Loe de Jong voegt hieraan toe dat ook gevoelens van antisemitisme binnen de regering een belangrijke rol speelden. De Nederlandse regering wilde bovendien geen onderscheid maken tussen de Joodse en niet-Joodse Nederlandse bevolking. Ze wilden hiermee voorkomen dat er een uitzonderingspositie zou worden gecreëerd die gevoelens van antisemitisme bij de Nederlandse bevolking alleen maar zouden voeden.²⁴

Renselaar stelt, in tegenstelling tot De Jong en Aalders, dat de commissie van advies voor Joodse aangelegenheden wel degelijk een grote invloed had. Volgens hem stond de

---

²² Aalders, *Roof*, 9-15, 149-155; Renselaar, *Roof en restitutie*, 7-12; De Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 5 maart '41 – juli '42 tweede helft* ('s-Gravenhage 1974) 1095-1098.

²³ Aalders, *Roof*, 19-43.

²⁴ De Jong, *Deel 5 maart '41 – juli '42 tweede helft*, 529-534.

commissie bekend onder de naam Commissie Herstel Rechtsverkeer en hij geeft aan dat deze commissie in 1944 zeer belangrijke wetsbesluiten heeft voorgesteld die bepalend zouden zijn voor het rechtsherstel.²⁵ De officiële bevoegdheid van deze instantie was ‘het doen van geformuleerde voorstellen, teneinde na afloop van de vijandelijke bezetting van delen van het Koninkrijk zo spoedig mogelijk te kunnen geraken tot herstel van het, als gevolg van de oorlog verbroken, rechtsverkeer’.²⁶

Het eerste wetsbesluit was E93, ook wel het ‘Besluit bezettingsmaatregelen’ genoemd. Deze wet zorgde ervoor dat de wetten van de Duitse bezetter werden ingetrokken en daaronder vielen alle anti-Joodse maatregelen. Wetsbesluit E133, ofwel ‘Besluit Vijandelijk vermogen’, was de wet die het bezit van alle ‘vijandelijke onderdanen’, ofwel alle Duitse burgers in Nederland, onder beheer stelde.²⁷ Het belangrijkste wetsbesluit was echter E100, ofwel ‘Besluit herstel Rechtsverkeer’. Dit besluit maakte het mogelijk om handelsafspraken of geldelijke transacties die in de oorlog in bezet Nederland hadden plaatsgevonden, geheel of gedeeltelijk nietig te verklaren.²⁸ Op 9 augustus 1945 zou het Militair Gezag, dat optrad in naam van de regering, de Raad voor het Rechtsherstel oprichten. Met dit besluit werden de afdelingen Beheer, Voorzieningen voor Afwezigen en Voorzieningen voor Rechtspersonen samengevoegd. Deze samenvoeging was het begin van het Nederlandse Beheersinstituut. Van de verschillende bevoegdheden die het NBI had, was de teruggave van Joods bezit de belangrijkste.²⁹

Het vermogen van de Joodse bevolking lag voor een groot deel bij de LIRO, maar het probleem was dat er nauwelijks een administratie was bijgehouden, waardoor er geen duidelijkheid bestond over het vermogen van individuen. Het NBI had daarom als taak om uit het zogenaamde *sammelkonto* te herleiden wie welk bedrag had ingelegd.³⁰ Dit bleek een bijna onmogelijke taak, helemaal omdat er lange tijd onduidelijkheid bestond over de hoogte van het

---

²⁵ Renselaar, *Roof en restitutie*, 13.

²⁶ Archieven – 235b Eggens, J, https://www.archieven.nl/nl/search-modonly?mivast=298&mizig=210&miadt=298&micode=235b&milang=nl&mizk_alle=235b%20Eggens%2C%20J&miview=inv2#inv3t3 (geraadpleegd 16 april 2018).

²⁷ Gerard Aalders, *Berooid. De beroofde joden en het Nederlandse restitutiebeleid sinds 1945* (Amsterdam 2001) 48-49; Naar deze taak van het NBI doet Marieke Oprel onderzoek, die ook al in de Inleiding is genoemd. Zie hiervoor: Oprel, ‘Identifying enemy citizens’, 404-405.

²⁸ Alders, *Berooid*, 45.

²⁹ Aalders, *Berooid*, 45-53.

³⁰ Aalders, *Berooid*, 73-80.

bedrag dat lag opgeslagen bij de LIRO. Loe de Jong schatte dit bedrag in de jaren tachtig op 26 miljoen gulden, maar Renselaar en Aalders schatten dit bedrag beiden hoger in.³¹

Het traject om bezittingen terug te krijgen was zeer complex en de exacte werking van het systeem is te veelomvattend om hier uiteengezet te worden. Toch dient het BAON niet onvermeld te blijven. Het BAON stond voor Stichting Bewindvoering Onbeheerde Nalatenschappen en was een particuliere instelling die zich inzette voor Joods rechtsherstel. Zij speelden voornamelijk een belangrijke rol bij het herstel van verzekeringen van niet-teruggekeerde (Joodse) slachtoffers.³² De verdere werking van het instituut zal hier verder niet uiteengezet worden, maar dat het instituut niet onomstreden was, zal in het volgende hoofdstuk uitgebreid besproken worden.

Een van de grootste kritiekpunten die telkens weer terugkeren is de muur van bureaucratische regels die teruggekeerde mensen of nabestaanden niet konden vermijden. Bezittingen moesten worden aangegeven bij de belastingdienst en overlijdensaktes van niet teruggekeerde familieleden moesten worden overlegd. Het probleem was echter dat van de vermiste familieleden geen officiële overlijdensdatum bekend was, maar de Nederlandse regering wilde niet of nauwelijks tegemoetkomen aan de nabestaanden. Dit had te maken met het feit dat de regering geen uitzonderingspositie wilde creëren, zoals ook bij het vaststellen van de wetten al het geval was. Rechthebbenden konden zelf een procedure starten om hun vermogen terug te krijgen, maar indien er alleen nabestaanden waren of zelfs dat niet, stelde het NBI een bewindvoerder aan. Deze bewindvoerder was persoonlijk verantwoordelijk en kon niet ter verantwoording worden geroepen door het NBI. Wel kon het NBI een bewindvoerder ontslaan.³³ Uiteindelijk is het grootste deel van het vermogen teruggekomen bij de rechtmatige eigenaars. Het bedrag van drie miljoen gulden voor wie geen rechthebbenden gevonden waren, werd ter beschikking gesteld aan Joods Maatschappelijk Werk.³⁴ Met het teruggeven van deze laatste bezittingen zou in 1967 een einde komen aan het grootste deel van het rechtsherstel. Pas in 2000 zou de regering onderzoeken in hoeverre het rechtsherstel correct was verlopen en concluderen dat dit grotendeels met grote zorgvuldigheid was gebeurd.³⁵ In feite is deze

---

³¹ Het exacte bedrag van de roof is afhankelijk van welke instellingen wel en niet worden meegerekend en bovendien bestaat er grote onduidelijkheid over het werkelijke bedrag. Zie hiervoor ook Renselaar, *roof en restitutie*, 11; De Jong, *Deel 5 maart '41 – juli '42 tweede helft*, 1098.

³² Regina Grüter, *Strijd om gerechtigheid. Joodse verzekeringstegoeden en de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2015) 72-74.

³³ Aalders, *Berooid*, 55. Aalders geeft echter geen verklaring voor de reden waarom deze mensen niet ter verantwoording geroepen konden worden.

³⁴ Aalders, *Berooid*, 81-86; De Jong, *Deel twaalf. Epiloog, tweede helft*, 680-687.

³⁵ Zie hiervoor ook de inleiding en Commissie- Van Kemenade, *Roof en rechtsherstel*.

conclusie opmerkelijk, aangezien Veraart stelt dat niet iedereen zijn bezit heeft teruggekregen en de afwikkeling niet naar volle tevredenheid van de nabestaanden is verlopen.³⁶

Dat het rechtsherstel rechtmatig is verlopen, is al in de inleiding geconcludeerd. De vraag of er sprake was van antisemitisme bij het rechtsherstel is moeilijker te achterhalen. Voor Loe de Jong staat het vast dat er in ieder geval bij de Nederlandse regering in ballingschap antisemitische gevoelens bestonden, maar Aalders en Renselaar zijn hierin een stuk terughoudender. Wel kan gesteld worden dat de Nederlandse regering zo strikt was in het weigeren van een uitzonderingspositie voor de Joodse bevolking, dat zij juist daarmee niet te boek kwam te staan als een groep mensen met empathie voor de getroffen Joodse bevolking. Het NBI zou zich dus door een lastige situatie moeten manoeuvreren. Enerzijds had zij te maken met de bureaucratische regering, anderzijds met de Amsterdamse bevolking. De Nederlandse bevolking was volgens de regering niet vrij van antisemitisme, wat de situatie er niet gemakkelijker op maakte. De vraag in hoeverre het NBI begaan was met de Joodse bevolking is daarmee zeer belangrijk. Was het NBI empathisch en hoe stond het nu werkelijk met de mate van antisemitisme bij de Amsterdamse bevolking? Hoofdstuk twee en drie zullen pogen hier een antwoord op te geven.

---

³⁶ Veraart, *Ontrechting en rechtsherstel in Nederland en Frankrijk*, 529-533.

Hoofdstuk 2: Het NBI in Amsterdam

Empathie en normbesef zijn sterk met elkaar verbonden, zoals is gebleken uit de studies van onder andere Boddice. Het NBI was als geen ander een instelling die probeerde op te komen voor burgers die tijdens en na de oorlog veel te verduren hadden gehad en was bovendien opgericht vanuit het doel van de regering om alle burgers rechtsherstel te verschaffen. Hieronder zal daarom worden onderzocht in hoeverre uit de aktes van het NBI empathie lijkt te spreken en hoe dit eventueel wijst op normbesef. Ook zal gekeken worden of er ergens in de teksten sprake is van antisemitisme, ofwel van afkeer of vooroordelen jegens de Joodse gemeenschap. Eerst is het echter essentieel een goed beeld te krijgen van het gemeentebestuur van Amsterdam. Het NBI had namelijk niet alleen te maken met een bevolking die al dan niet vijandig naar de Joodse gemeenschap keek, maar ook met een niet altijd even toeschietelijk gemeentebestuur. De tweede paragraaf zal vervolgens ingaan op het NBI zelf.

David tegen Goliath? Het NBI tegen de gemeente Amsterdam

In 2013 werden de inwoners van Amsterdam opgeschrikt door het nieuws dat de gemeente na de oorlog boetes voor tijdens de oorlog niet betaalde belasting in rekening had gebracht bij Joodse overlevenden. De gemeenteraad besloot hierop dat het beleid van de gemeente moest worden uitgezocht en dat datgene wat was misgegaan, rechtgezet moest worden. Dit onderzoek was dus een plaatselijke variant van het landelijke onderzoek dat onder andere door commissie-Van Kemenade is uitgevoerd. Dit nieuwe onderzoek stond onder leiding van historici Hinke Piersma en Jeroen Kemperman, beiden verbonden aan het NIOD en werd in 2015 afgerond.³⁷

Het Joodse rechtsherstel was in Amsterdam een complexe kwestie. Een groot gedeelte van het rechtsherstel ging namelijk om Joodse woningen die tijdens de oorlog waren geconfisqueerd door de Duitse bezetter. Deze woningen werden vervolgens te koop aangeboden en het gemeentebestuur van Amsterdam zag in het opkopen van deze woningen een kans om het eigen beleid omtrent stadsuitbreiding en vernieuwing te realiseren. Het aankopen van deze woningen was goedkoop voor de gemeente, omdat de eigenaar van het pand vermist was. In deze gevallen kon de gemeente geen schadevergoeding betalen aan de voormalige bezitters. Piersma en Kemperman stellen dat er bij de opkoop van deze woningen nauwelijks discussie was over de vraag of deze woningen wel rechtmatig waren verkregen. De

---

³⁷ Piersma en Kemperman, *Openstaande rekeningen*, 8-9. NB: de bronnen uit deze paragraaf komen volledig uit dit boek. Dit heeft te maken met het feit dat er verder geen secundaire literatuur is verschenen over dit onderwerp.

conclusie van deze twee historici luidt dan ook dat dit beleid van de gemeente gekenmerkt werd door opportunisme en pragmatisme.³⁸

Doordat de gemeente tijdens de oorlog deze woningen had opgekocht, waren zij na de oorlog als rechtspersoon betrokken bij de afwikkeling van het rechtsherstel. De gemeente had echter nog steeds belang bij het behouden van deze panden en een grote som aan vergoeding zou alsnog een grote aanslag zijn op de gemeentelijke begroting. Het rechtsherstel waarin het NBI bemiddelde tussen de slachtoffers en de gemeente duurde hierdoor soms zeer lang. Uiteindelijk werd in de meeste gevallen een regeling getroffen, maar feit blijft dat het beleid van de gemeente niet bepaald toegeeflijk was. Het pijnlijke is dat de gemeente wist dat de panden onder dubieuze omstandigheden verkregen waren. Kemperman en Piersma stellen echter dat het te ver gaat om van antisemitisme te spreken. Wel stellen zij dat er bij groepen lokale ambtenaren ongetwijfeld sprake was van antisemitische gevoelens. Het gaat echter te ver om de gehele Amsterdamse ambtenarengroep als zodanig te bestempelen.³⁹

Het Amsterdamse Bureau van het NBI zat dus in een lastig parket. Bewindvoerders die het beheer hadden over Joods vermogen, probeerden de belangen van particulieren te behartigen, maar moesten hierbij procederen tegen de gemeente die een sterke onderhandelingspositie had. Uiteindelijk wist het NBI voor de meeste mensen een regeling te treffen, maar dit kan niet makkelijk zijn geweest met een gemeente die haar eigen belangen probeerde te behartigen en bovendien niet compleet vrij was van antisemitisme.

Tussen droom en werkelijkheid: Empathie en zakelijkheid bij het NBI in Amsterdam

De idealen van het NBI lijken groot te zijn, maar hoe groot die idealen werkelijk waren kan alleen onderzocht worden met behulp van de archiefstukken van het instituut zelf. De geselecteerde stukken hebben allemaal betrekking op de oprichting en begroting van de stichting. Bovendien zal er worden ingegaan op klachten van onafhankelijke onderzoekscommissies. De idealen zullen aan een grondige analyse onderworpen worden en vervolgens zal gekeken worden hoe de stichting deze idealen werkelijk probeert na te komen. Hierbij zal met name gelet worden op de mate van empathie die de betrokkenen leggen in de teksten. De mate van empathie geeft zo een aanwijzing voor het normen- en waardenpatroon van de betrokkenen, zoals ook in de inleiding al is besproken bij de visie van historici Plamper, Hoegaerts, Osselaer en Boddice. Politici stonden bekend om hun zakelijke en rationele

---

³⁸ Ibidem, 83-96.

³⁹ Ibidem, 196-231, 132-153.

instelling die dan wel emotie mochten voelen, maar dit vooral niet de boventoon konden laten voeren. Aan de andere kant werd een gebrek aan empathie gezien als een aanwijzing voor een gebrek aan normbesef.⁴⁰ Hierdoor was empathie dus een complexe aangelegenheid. Door de archiefstukken aan een analyse te onderwerpen zal gepoogd worden deze empathie te achterhalen en te onderzoeken wat dit zegt over de normen en waarden van bewindvoerders van het NBI. Deze bewindvoerders zijn vergelijkbaar met politici, omdat zij eenzelfde professionaliteit nastreefden. Het oorspronkelijke plan van de stichting zal dus naast de werkelijkheid gelegd worden om een breder beeld te krijgen van de mate waarin de stichting empathie voelde voor de getroffen Joodse bevolking.

De oprichting van het bureau van het NBI in Amsterdam ging gefaseerd in zijn werk. In 1948 richtte het NBI namelijk een stichting op die verantwoordelijk was voor Joods rechtsherstel, maar tegelijkertijd bestond er al een particuliere stichting genaamd ‘Stichting Bewindvoering Afwezigen en Onbeheerde Nalatenschappen (BAON) in Amsterdam die min of meer hetzelfde deed. Deze stichting is opgericht op 20 juni 1945 en is ook hierboven al kort aan bod gekomen.⁴¹ Deze stichting had grote idealen, maar kon deze in de praktijk niet nakomen wat tot grote ergernis bij het hoofdkantoor van het NBI in Amsterdam leidde.

Om een beeld te krijgen van de idealen is de stichtingsakte van het BAON de belangrijkste bron. Deze akte zit vol met woorden die duiden op mededogen met de getroffen Joodse bevolking.⁴² Het stuk begint met een uiteenzetting van de context waarin de nieuw op te richten stichting zich bevindt. Er is een groep mensen wiens lot onzeker is en waarvan achterhaald moet worden wat er met deze mensen gebeurd is. Vervolgens stelt het stuk dat met name de Joodse bevolking hard is getroffen. Treffend voor deze empathische houding is de volgende zinssnede: ‘In het bijzonder de Joodsche bevolkingsgroep telt een zeer groote massa afwezigen, waarvan met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid aangenomen kan worden, dat het aller grootste deel helaas nimmer meer het Vaderland zal aanschouwen.’⁴³

Uit bovenstaande woorden blijkt meteen dat de stichting op probeert te komen voor met name de Joodse bevolking. De bureaucratische organisatie van de stichting wordt ingeleid door woorden van empathie. Empathie speelt dus een belangrijke rol bij de rechtvaardiging voor de oprichting van de stichting. De manier waarop de stichting probeert op te komen voor de

---

⁴⁰ Hoegaerts en Van Osselaer, ‘De lichamelijke van emoties’, 459-465; Plamper, *the history of emotions*, 30; Boddice, *The history of emotions*, 55-56, 124-128; Young, ‘Empathic cruelty’, 168-173.

⁴¹ NL-HaNa, Ned. Beheersinstituut, 2.09.49, inv. nr. 668, kopie oprichtingsacte BAON, opgetekend door notaris Blaisse, 17 december 1945. Het oorspronkelijke document is opgesteld op 20 juni 1945.

⁴² NL-HaNa, Ned. Beheersinstituut, 2.09.49, inv. nr. 668, centrale stichting tot beheer van vermogens afwezigen.

⁴³ Ibidem, spelling overgenomen van het oorspronkelijke document.

teruggekeerde Joodse bevolking is echter nog niet duidelijk. De doelstelling van de stichting staat dan ook in een meer juridisch gedeelte van de akte beschreven.

In dit gedeelte komt naar voren dat het de bedoeling is dat het BAON vermogens terug moet brengen bij de nabestaanden en dat bewindvoerders de verantwoordelijkheid zullen dragen over deze taak. Deze beheerder kan worden aangesteld voor een individuele afwezige of een groep afwezigen.⁴⁴ De akte verwijst vervolgens naar wetsbesluiten zoals dat van E100 waarin de Nederlandse regering in ballingschap al tijdens de oorlog uitspraken deed over het rechtsherstel. Hierna lijkt er een sneer te worden gemaakt naar de Nederlandse regering. In de akte staat namelijk: ‘Men zou haast zeggen, dat de opsteller van dit artikel juist gedacht heeft aan de groep afwezige joodsche Nederlanders.’⁴⁵ Het BAON lijkt hier de Nederlandse regering te verwijten dat zij al in de oorlog op de hoogte waren van de Joodse verliezen.

De idealen van de stichting kunnen dus kort worden samengevat als het herstel van het Joodse vermogen en het helpen bij de verliezen die de Joodse bevolking heeft geleden. Het BAON lijkt de regering te verwijten dat zij niet voldoende hebben gedaan en hieruit kan voorzichtig worden opgemaakt dat de stichting wil proberen om werkelijk recht te doen aan de Joodse bevolking. De norm die uit de empathische woorden van de stichtingsakte kan worden gedestilleerd lijkt dus te zijn om de Joodse bevolking beter te behandelen dan de regering heeft gedaan tijdens de oorlog. Dit willen zij bewerkstelligen door het rechtsherstel in goede banen te leiden. Opnieuw zet het BAON dus empathie in om de bureaucratische instelling een meer emotionele inslag te geven.

De instelling zegt misschien indirect beter te handelen dan de overheid, maar over de rol van de nabestaanden doen zij een expliciete uitspraak. Zo zegt het BAON in de oprichtingsakte dat nabestaanden niet goed kunnen zorgen voor het vermogen van hun overleden familieleden. Zij zouden niet onafhankelijk zijn en er zou sprake kunnen zijn van belangenverstrengeling.⁴⁶ Het BAON zou dus geschikter zijn dan nabestaanden om zorg te dragen over het vermogen en dat maakt mijns inziens een paternalistische indruk.

Of de instelling haar ideaal ook in de praktijk kon toepassen blijkt uit de opgestelde begroting. In een opzet voor de voorlopige begroting staat dat elke zaak ongeveer 74 gulden mag kosten en dat een bewindvoerder hier niet meer dan twaalf uur aan mag werken. Bovendien zou een verregaande mechanisatie een beperking van tijd en kosten met zich meebrengen, maar

---

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem.

dit mag nooit ten koste gaan van de souplesse van het rechtsherstel.⁴⁷ Uiteindelijk zou het stichtingsbestuur meer geld en uren ter beschikking stellen, maar feit blijft dat de idealen met zo min mogelijk geld verwezenlijkt moesten worden.⁴⁸ Uit deze woorden blijkt voor het eerst dat de instelling zakelijkheid in de praktijk liet prevaleren boven emotie.

De uitwerking van de idealen moest dus op machinale wijze gebeuren en dat vormt een breuk met het meer empathische begin. Dit gebrek aan empathie viel ook nabestaanden op en zij bekritiseerden deze instelling dan ook. De klachten zelf zijn niet opgenomen in het archief, maar indirect staan ze wel beschreven in onderzoeksrapporten. Zo verscheen er in december 1945 een onderzoeksrapport waarin staat dat er ‘dubieuze’ beheerders worden aangesteld. Met ‘dubieus’ bedoelt het rapport dat de nabestaanden het niet eens zijn met de desbetreffende beheerder en hier gegronde redenen voor hebben. Over wat deze redenen inhouden geeft het rapport geen duidelijkheid, maar in ieder geval menen de nabestaanden dat het BAON hun belangen niet behartigt.⁴⁹

Bovengenoemde klacht blijft de instelling achtervolgen en ook over de begroting ontstaat steeds meer kritiek. Het belangrijkste kritiekpunt is echter dat het BAON een onpersoonlijke manier van beheren hanteert. Naar aanleiding van al deze kritiekpunten komt de onderzoekscommissie tot de conclusie dat het beter is wanneer de stichting niet verder wordt uitgebreid.⁵⁰ Opmerkelijk is de tweeledige manier waarop het BAON zich verdedigt tegen deze aanklachten. Enerzijds zeggen ze namelijk dat het instituut dankzij de onpersoonlijke en afstandelijke houding zeer goed is in het oplossen van ‘pijnlijke kwesties’. Bovendien beschikken zij over een grote mate van ‘tact en onverschrokken optreden’, waardoor zij in staat zijn de rechthebbende eigenaren hun vermogen terug te geven.⁵¹ Anderzijds claimt het BAON juist een ‘duurzame sociale houding’ na te streven, terwijl zij eerder juist beweren een zakelijke houding voor te staan.⁵² Het lijkt er dus op dat het BAON geen uniform beleid heeft omtrent de verdediging tegen deze aanklachten. Zakelijkheid en emotie blijken niet goed samen te gaan.

---

⁴⁷ NL-HaNa, Ned. Beheersinstituut, 2.09.49, inv. nr. 668, begroting Stichting Bewindvoering Afwezigen en onbeheerde nalatenschappen.

⁴⁸ De zakelijke houding en de nadruk op de financiën komt ook naar voren in de volgende archiefstukken NL-HaNa, Ned. Beheersinstituut, 2.09.49, inv. nr. 668, agreement tussen de stichting bewindvoering afwezigen en onbeheerde nalatenschappen, gevestigd te Amsterdam enerzijds en de voorzitter en de secretaris der Bedrijfsgroep ‘Levensverzekeringen’ anderzijds; NL-HaNa, Ned. Beheersinstituut, 2.09.49, inv. nr. 668, het Nederlandse Beheersinstituut Bureau Amsterdam, accountafdeling.

⁴⁹ Wie opdracht heeft gegeven tot dergelijk onderzoek is echter niet duidelijk. NL-HaNa, Ned. Beheersinstituut, 2.09.49, inv. nr. 668, vervolg-rapport mr. De Herder van 20/12’45.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ NL-HaNa, Ned. Beheersinstituut, 2.09.49, inv. nr. 668, uittreksel uit directieverslag.

⁵² NL-HaNa, Ned. Beheersinstituut, 2.09.49, inv. nr. 668, verslag bespreking bestuur der Stichting Bewindvoering Afwezigen en Onbeheerde Nalatenschappen met de Directeur van het Nederlandse Beheersinstituut, afdeling Amsterdam.

Uiteindelijk zou het BAON ten onder gaan aan geldzorgen. Bewindvoerders zijn van mening dat zij te weinig betaald krijgen en vragen om een extra beloning. Het NBI is echter verantwoordelijk voor het verschaffen van financiële middelen en weigert de begroting te verhogen. Het BAON zit dus in een ambivalente positie waarin zij enerzijds particulier zijn en hun eigen idealen proberen na te streven. Anderzijds maken zij echter onderdeel uit van het NBI en hierdoor zijn ze niet volledig onafhankelijk. Uiteindelijk zou het NBI in Amsterdam in 1949 een einde maken aan het BAON. Het BAON zou opgaan in een nieuwe stichting die een paar maanden eerder op 11 oktober is opgericht. Het BAON zou in naam blijven bestaan, maar feitelijk vallen onder de nieuwe stichting van het NBI.⁵³ Blijkbaar was de doodsteek voor het BAON niet de toenemende klachten over de onpersoonlijke bemiddeling, maar het nijpende tekort in de financiering.

Nu is het natuurlijk de vraag of de nieuwe stichting wel kan voldoen aan de oorspronkelijke idealen van het BAON en de empathische houding kan vasthouden. De nieuwe oprichtingsakte formuleert namelijk geen nieuwe idealen, en aangezien het feitelijk een voortzetting is van het BAON kan geconcludeerd worden dat de idealen hetzelfde zijn gebleven. De nieuwe akte stelt dat de stichting de naam ‘Stichting Bewindvoering Afwezigen Amsterdam’ zal dragen. Inhoudelijk valt er niets op aan de akte. De toon is formeel en van empathie of andere emoties is geen sprake. Dit gebrek aan empathie is dus een breuk met de emotievolle woorden bij de oprichtingsakte van het BAON. Wel vallen twee andere zaken op aan de akte, namelijk de keuze voor het notarisbureau en de financiering.⁵⁴

Het notariskantoor heeft de naam ‘Scheltinga Koopman, Rutgers en de Gelder’ en is gevestigd aan de Keizersgracht in Amsterdam. Dit bureau is opgericht in 1909 en heeft tijdens de Duitse bezetting ten tijde van de Tweede Wereldoorlog geweigerd om de Koninklijke Notariële Beroepsorganisatie om te vormen tot een notariskamer. Dit zou leiden tot de invoering van het ‘Führerprincip’ en daarmee zou het notariskantoor volledig zijn zelfstandigheid verliezen. De Duitse bezetter accepteerde deze beslissing tot ieders verrassing, maar dit betekende niet dat het kantoor ook daadwerkelijk onafhankelijk zou blijven. De notaris nam namelijk veel Joodse codicillen in. Deze codicillen waren documenten die het Joodse burgers in staat stelden na de oorlog hun bezittingen terug te krijgen. Tijdens de Duitse bezetting genoten deze codicillen dus een grote populariteit en dat viel de Duitse bezetter op die hierop

---

⁵³ Het BAON was al eerder overgegaan op het NBI, maar pas 1 januari 1950 waren de formaliteiten volledig afgehandeld. Zie hiervoor NL-HaNa, Ned. Beheersinstituut, 2.09.49, inv. nr. 668, inleiding; NL-HaNa, Ned. Beheersinstituut, 2.09.49, inv. nr. 668, briefwisseling BAON en NBI 19 april 1950.

⁵⁴ NL-HaNa, Ned. Beheersinstituut, 2.09.49, inv. nr. 668, oprichtingsacte Stichting Bewindvoering Afwezigen Amsterdam 11 november 1948.

besloot dat deze documenten aangegeven moesten worden. Hierdoor verviel de geheimhoudingsplicht van de notaris en het kantoor heeft deze opdracht niet geweigerd. Bovendien heeft het hoofdbestuur van het notariskantoor geen stelling genomen tegen het ontslaan van negen Joodse notarissen en was het bovendien weinig betrokken bij hun lot.⁵⁵ Enerzijds was dit kantoor dus redelijk onafhankelijk gebleven tijdens de oorlog. Anderzijds was het wrang dat juist een kantoor dat niet bepaald correct met Joodse werknemers en cliënten was omgaan, werd gekozen voor een instelling die verantwoordelijk was voor het rechtsherstel van deze groep.

Tot slot is de financiering van de stichting bijzonder, aangezien de oprichtingsakte suggereert dat het nieuwe bureau uit privémiddelen wordt betaald. In de akte staat namelijk dat Pieter Marinus Elberg en Mr. Jacobus Hendrik Scheltema, respectievelijk hoofd en plaatsvervangend hoofd van het Bureau Amsterdam van het Nederlandse Beheersinstituut verklaren ‘uit hun vermogen af te zonderen een som van één honderd gulden, welke som zij bestemmen tot het vermogen van een stichting, welke zij hierbij in het leven roepen’.⁵⁶ De verdere akte is zakelijk en levert weinig bijzonderheden op, maar een stichting uit privémiddelen betalen zegt veel over de idealistische standpunten van de oprichters. Het verdere verloop van de stichting valt helaas niet te achterhalen uit het archief van het NBI, maar uit het onderzoek uit de jaren 2000 bleek in ieder geval dat de uitvoer correct was.⁵⁷

Hoe het verder ging met het NBI is wel enigszins te reconstrueren uit berichtgeving in de krant *Het Parool*. De krant publiceert rond 1950 meermalen advertenties van het NBI waarin zij een grote meubelverkoop aankondigen. Hierin zeggen zij dat zij ‘prima piano’s’ in de verkoop hebben of een ‘zeer grote partij meubilair en huishoudelijke goederen’ aanbieden.⁵⁸ Het is hierbij niet duidelijk van wie deze spullen afkomstig zijn. Het kan namelijk gaan om meubilair dat het NBI in beslag heeft genomen van Duitse staatsburgers die tot vijandelijk onderdaan waren verklaard. Het kan echter ook zo zijn dat het spullen zijn van Joodse burgers van wie de nabestaanden niet achterhaald konden worden. Hoe het ook zij, het op deze manier adverteren met goederen moet pijnlijk zijn geweest voor de oorspronkelijke eigenaren of nabestaanden.

---

⁵⁵ Maarten R. Meijer, 100 jaar Mr M.J. Meijer c.s., notarissen (jubileumboekje uitgebracht ter ere van het 100-jarig bestaan van het notarisbureau, Amsterdam 2009) 24-29.

⁵⁶ NL-HaNa, Ned. Beheersinstituut, 2.09.49, inv. nr. 668, oprichtingsacte Stichting Bewindvoering Afwezigen Amsterdam 11 november 1948.

⁵⁷ Zie voor het verloop van het rechtsherstel Commissie Van Kemenade, Roof en rechtsherstel. In de inleiding is hier ook al kort over gesproken.

⁵⁸ ‘Belangrijke Kunst-, Antiek- en Meubilair Veiling’, *Het Parool* (7 september 1950); ‘Zeer bijzondere Kunst-, Antiek- en Meubilair Veiling’, *Het Parool* (15 september 1949).

Ook staan er vaak advertenties in de krant waarin het NBI zegt een beheerder te hebben aangesteld voor een al dan niet teruggekeerde Joodse burger. Vervolgens roepen zij iedereen op die spullen of geld in bezit heeft van deze burger om dit aan te geven bij het NBI. Eenieder die hier geen gehoor aan geeft, is strafbaar.⁵⁹ Deze advertenties zijn zeer zakelijk en benaderen het rechtsherstel vanuit juridisch oogpunt. Opvallend is hierbij ook dat het NBI tussen 1945 en 1967 geen artikelen laat publiceren waarin zij uitleg geven over het rechtsherstel of waarin zij meer persoonlijk getinte oproepen doen. Bovendien verschijnen deze artikelen voornamelijk tot het jaar 1950. Na dit jaar blijft het ook in de krant stil vanuit het NBI.

Uiteindelijk kan geconcludeerd worden dat de stichting de beste bedoelingen had en grootste idealen nastreefde. In het begin lijken zij de emotie empathie te gebruiken als rechtvaardiging voor de oprichting van de stichting. De norm is namelijk om de getroffen Joodse bevolking zo goed mogelijk te helpen. Tegelijkertijd heeft de empathie iets geforceerds. Paternalisme ligt namelijk ten grondslag aan de stichting en bovendien heeft het NBI geen eenduidige visie. Eerst waren zij begaan met de Joodse bevolking en vervolgens claimen zij juist een onpersoonlijke houding na te streven, opdat zij meer bereiken. Het lijkt erop dat de stichting worstelt met haar eigen idealen en de houding van de beheerders hier niet altijd in overeenstemming mee kan brengen. Mogelijkerwijs raakte de stichting door deze problemen de weg kwijt in haar eigen idealen en morele standpunten wat het begin van het einde zou betekenen. Het gebrek aan empathie dat de stichting uiteindelijk parten zou spelen, mag echter niet verward worden met antisemitisme. Van dergelijke opvattingen geeft de stichting namelijk geen blijk. Bovendien hielp het ook niet dat het gemeentebestuur van Amsterdam het instituut tegenwerkte. Uiteindelijk zouden financiële problemen en de grote tegenwerking van het gemeentebestuur van Amsterdam de doodsoorzaak zijn van het BAON, maar de eerste signalen voor het begin van het einde zijn dus al eerder te vinden. De nieuwe stichting moest een betere start maken, maar in feite was het vooral een onhandig begin. Droom en werkelijkheid bleken uiteindelijk niet samen te gaan. De vraag is nu of *Het Parool* er beter in slaagde een gevoel van empathie in hun berichtgeving te leggen.

---

⁵⁹ Een greep uit deze artikelen zijn onder andere de hier vermelde. In werkelijkheid zijn het enkele tientallen berichten. ‘Advertentiën’, *Het Parool* (6 maart 1947); ‘Herhaalde oproep’, *Het Parool* (30 mei 1947); ‘Advertentiën’, *Het Parool* (27 januari 1947).

Hoofdstuk 3: De visie van Parool-lezend Amsterdam

Medewerkers van het NBI konden de oorspronkelijke idealen niet meer nakomen en dat zorgde voor onduidelijkheid bij de medewerkers. Een duidelijke lijn in de mate van afstandelijkheid of empathie die nageleefd moest worden, ontbrak. Uit historisch onderzoek blijkt dat dit voor de bevolking van Amsterdam anders lag. De meeste auteurs zeggen dat het duidelijk is dat de bevolking ronduit antisemitisch was en bovendien verwachtte dat de Joodse bevolking dankbaarheid zou tonen. De progressieve krant *Het Parool* stond mogelijkwelwillender tegenover de Joodse terugkerende bevolking en steunde misschien net als het NBI het rechtsherstel. Dit hoofdstuk zal uitsluitsel geven over de vraag of de Amsterdamse progressieve bevolking inderdaad deze houding aannam of dat er toch sprake was antisemitische opvattingen. Eerst zal er ter inleiding een uitzetting gegeven worden van de historische onderzoeken over antisemitisme in Nederland en Amsterdam. In de tweede paragraaf zal vervolgens de analyse van de krantenartikelen centraal staan.

Een (on)welkom ontvangst: de terugkeer van Joodse burgers in Amsterdam

Op 13 maart 1945 stelde H.J. Kruls, hoofd van het militair gezag in Nederland, dat Nederland mogelijkwelwillend voor een grote ramp stond. Het zuiden was weliswaar bevrijd, maar in het westen tekende zich een noodsituatie af wegens het voedsel- en brandstoftekort. Tegelijkertijd maakten zowel de Britse als Amerikaanse en Nederlandse regerings- en legerleiding zich zorgen over de grote groepen vluchtelingen. Het zou gaan om een groep van elf miljoen ontheemden die de opmars van de geallieerden zou hinderen en bovendien epidemieën zou kunnen veroorzaken. Uiteindelijk bleek dit alles mee te vallen, maar de paniek was in ieder geval groot.⁶⁰

Uiteindelijk zou na een lange voorbereiding in juni 1945 de repatriëring goed op gang komen. Het werd mogelijk gemaakt om een paar duizend repatrianten per dag naar het westen te kunnen laten vervoeren, waaronder naar Amsterdam. Eerst zouden zij zich moeten verzamelen in Amersfoort (het voormalige *Durchgangslager*) en vandaar zouden zij dan door mogen reizen naar hun eindbestemming. De terugkeer van deze mensen werd volgens historicus Martin Bossenbroek door de Nederlandse regering ingezet als een propagandamiddel. Boven kamp Amersfoort werd een bord met ‘Welkom’ gehangen en de trein zou zijn versierd met

---

⁶⁰ Martin Bossenbroek, *De Meelstreep. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2001) 23-29.

bloemen en Oranjewimpels. Bovendien zouden dorpsbewoners allemaal de trein tegemoet rennen om de mensen welkom te heten.⁶¹

Dat de werkelijkheid door teruggekeerde mensen anders werd ervaren, ligt voor de hand. Het probleem volgens Bossenbroek is echter dat historici hier geen objectieve uitspraak over kunnen doen. Aan de hand van dagboekonderzoek concludeert hij dat de persoonlijke beleving voor iedereen anders was en daarom onthoudt hij zich van uitspraken over hoe welkom de ontvangst nu werkelijk was. Bovendien is het onderzoek van algemene aard en doet hij geen expliciete uitspraken over de ontvangst in Amsterdam.⁶²

Historica Evelien Gans gaat dieper in op de mate van antisemitisme na de oorlog. Zij doet in tegenstelling tot Bossenbroek wel stevige uitspraken en stelt dat er veel antisemitisme bestond na de bevrijding. Joodse onderduikers zouden gierig zijn, zich roekeloos hebben gedragen en na de oorlog de beste banen hebben bezet. Bovendien zouden de overlevenden niet dankbaar zijn voor de met levensgevaar geboden hulp. Deze beschuldigingen hadden volgens haar een materialistische connotatie. Mensen hadden na de oorlog de door Joodse burgers in bewaring gegeven spullen niet terug willen geven en met de beschuldigingen wentelden zij hun eigen schuld af op de ander. Bovendien herinnerden de Joodse overlevenden de Nederlandse bevolking aan haar eigen falen.⁶³

Piersma en Kemperman zijn de enige historici die kort iets zeggen over de mate van antisemitisme in Amsterdam. Zij stellen dat overlevenden vooral dankbaar moesten zijn voor de geboden hulp tijdens de oorlog. Deze dankbaarheid uitte de Joodse bevolking middels het monument voor Joodse erkentelijkheid op het Weesperplein. Desondanks waren er ook mensen die meenden dat de Joodse gemeenschap niet dankbaar genoeg was. Zij beweerden dat er misschien wel betere mensen verloren waren gegaan dan de omgekomen Joodse bevolking en daarom moesten de Joodse burgers alles doen om goed te maken wat er tijdens de oorlog gebeurd was.⁶⁴

De drie bovengenoemde auteurs verschillen van mening in de nuance, maar de kern is bij allemaal hetzelfde. De Nederlandse en Amsterdamse bevolking in het bijzonder, dwongen dankbaarheid af bij de Joodse bevolking die enerzijds werkelijk dankbaar was, maar die anderzijds getroffen werd door een antisemitische houding. Antisemitisme werd echter nooit openlijk geuit, maar verhuld door een soort empathie. Het idee was dat de bevolking tijdens de

---

⁶¹ Ibidem, 77-90, 128-139.

⁶² Ibidem, 139-145.

⁶³ Gans, 'Over gaskamers, joodse nazi's en neuzen', 133-135.

⁶⁴ Piersma en Kemperman, *Openstaande rekeningen*, 8-25.

oorlog genoeg gedaan had om de Joodse burgers te helpen en dat het vooral niet de bedoeling was dat deze getroffen bevolking na de oorlog bezit terug zou eisen. Met name Gans, Piersma en Kemperman laten zien dat de Nederlandse bevolking zichzelf als een soort redder van de Joodse bevolking zag en ook empathie hadden voor de Joodse burgers. Tegelijkertijd verhulden de verhalen over heldendaden een dieper gelegen antisemitisme.

Een Amsterdams parool: Een analyse van *Het Parool* tussen 1945 en 1967

Gans, Piersma en Kemperman zijn het er dus over eens dat antisemitisme na de oorlog een groot probleem was en dat ook in Amsterdam dergelijke gevoelens voorkwamen. Deze situatie was naar alle waarschijnlijkheid niet eenvoudig voor medewerkers van het NBI die in deze sfeer het rechtsherstel moest laten plaatsvinden. Zoals in de inleiding al werd gesteld is het belangrijk te onderzoeken of *Het Parool* daadwerkelijk de progressieve krant is die het beweert te zijn. Als zelfs progressief Amsterdam het NBI niet steunt en bovendien ook niet zit te wachten op de terugkeer van de Joodse bevolking, moet dit een flinke klap zijn geweest voor de medewerkers van het NBI. Eerst zal hier kort worden ingegaan op de geschiedenis van *Het Parool* en vervolgens zal worden overgegaan tot een analyse van de artikelen tussen 1945 en 1967.

Het Parool begon in 1941 als verzetskrant in bezet Nederland. Al in 1943 besloten zij om na de oorlog door te gaan met het uitgeven van de krant en zo geschiedde. Het hoofdkantoor van de krant zat in Amsterdam en hier zou uiteindelijk ook het grootste lezerspubliek blijken te zitten. De krant werd echter landelijk verspreid en was dus niet specifiek op Amsterdam gericht.⁶⁵ Aangezien wel een groot deel van de progressieve bevolking van Amsterdam de krant las, wordt deze krant dus gebruikt als spreekbuis voor deze specifieke groep mensen. In september 1944 werd de legale versie van de krant opgericht en het had als doelstelling ‘de openbare mening... te beïnvloeden en den geest van de denkbeelden, die zijn voorgedragen in het illegale blad *Het Parool*...’⁶⁶ De krant beriep zich in de jaren na de oorlog dus sterk op dit verzetsverleden en probeerde de progressieve denkbeelden van tijdens de oorlog voort te zetten in de jaren daarna.⁶⁷

Bijzonder aan de krant was bovendien dat ze een optimistische uitstraling hadden. Waar andere kranten, zoals *de Volkskrant*, na de oorlog meteen weer schreven voor hun eigen zuil,

---

⁶⁵ Mulder en Koedijk, *Léés die Krant*, 517-527.

⁶⁶ Parool archief – Internationaal instituut voor sociale geschiedenis, <https://socialhistory.org/nl/collecties/parool-archief?language=nl> (geraadpleegd op 23 mei 2018).

⁶⁷ Madelon de Keizer, *Het Parool 1940-1945. Verzetsblad in oorlogstijd* (Amsterdam 1991) 524-550.

deed *Het Parool* dat niet. *Het Parool* had geen verzuilde achterban en had politieke onafhankelijkheid hoog in het vaandel staan. Die onafhankelijkheid wilde echter niet zeggen dat het blad geen politieke stelling innam, maar dat het wilde berichten zonder ‘last en ruggespraak’. Daarnaast wilde het blad de maatschappij vernieuwen en maatschappijkritiek was de krant dan ook niet vreemd. Vooral Frans Goedhart, de belangrijkste oprichter van de krant, had tijdens de oorlog in het verzet gezeten en was een voorstander van maatschappijvernieuwing.⁶⁸

In de eerste jaren na de oorlog, vallen een aantal artikelen op waarin antisemitisme wordt bestreden. Zo schreef Max Nord, die een van de belangrijkste redacteurs van *Het Parool* was dat het Limburgs dagblad antisemitische uitspraken doet door te spreken over ‘Het Joodse gevaar’ in Nederland. Hij ageert hiertegen door te stellen dat hij hoopt dat de krant in het vervolg zijn kolommen gesloten moet houden voor dergelijke uitspraken.⁶⁹ Verder valt een gedicht van J. Greshoff op. Greshoff was dichter en journalist bij *Het Parool* en hij vraagt in dit gedicht om vergeving door de Joodse bevolking. Treffend in dit gedicht zijn de woorden: ‘Wilt omderwille van het lieve leven (...) de dwaze mensheid en ook mij vergeven.’⁷⁰

Toch kon er onder dergelijke mooie woorden ook afkeer spreken. Zo schrijft een lezer een ingezonden brief waarin hij of zij pleit voor de hulp aan met name Duitse Joden die na de oorlog in Nederland een nieuw bestaan moesten opbouwen. Zij werden door de staat namelijk als vijand gezien, zoals ook historica Marieke Oprel al liet zien, en moeten volgens deze lezer juist daarom extra geholpen worden.⁷¹ Tegelijkertijd zegt deze lezer zich te herinneren hoe ‘zij zich op de caféterrassen in Amsterdam en in Noordwijk gedroegen en wij zijn niet geneigd hen zonder reserve tegemoet te treden’.⁷² Deze woorden doen suggereren dat de lezer eigenlijk niet zo blij is met de Joodse burgers in Amsterdam en omstreken. Antisemitisme is voor deze woorden een veel te zware term, maar in ieder geval ligt er wel een gevoel van onbehagen onder de tekst.

Over de terugkeer van de Joodse bevolking wordt er dus af en toe met enige empathie of zelfs spijt gesproken, maar bij artikelen over rechtsherstel lijkt van dit alles niet of in veel mindere mate sprake te zijn. Het eerste noemenswaardige artikel over rechtsherstel wordt in augustus 1945 gepubliceerd en beperkt zich met name tot een korte beschrijving van wat het

---

⁶⁸ Mulder en Koedijk, *Léés die Krant*, 7-24.

⁶⁹ Max Nord, ‘anti-semitisme’, *Het Parool* (7 juli 1945).

⁷⁰ J. Greshoff, ‘Rede tot de Joden’, *Het Parool* (2 juni 1945).

⁷¹ Voor de uitzetting van Duitsers na de Tweede Wereldoorlog zie Oprel, ‘Identifying enemy citizens’, 404-405.

⁷² H. Verwij Jonker, ‘De positie van de Duitse Joden’, *Het Parool* (2 juni 1945). Ook andere teksten geven kritiek op de behandeling van Duitse Joodse burgers. Zie hiervoor: ‘Ambtenarij bij het beheersinstituut dupeert Duitse Joden’, *Het Parool* (16 juli 1946).

herstel inhoudt.⁷³ In 1946 en 1947 begint de krant hier iets diepgaander over te schrijven. Van enige empathie is echter geen sprake. Wel uiten verschillende artikelen kritiek op de gang van zaken bij het NBI, zowel bij Joods rechtsherstel als over de inbeslagname van Duits bezit. Meerdere malen bericht *Het Parool* over misstanden bij het NBI waarbij bewindvoerders goederen achterhouden. Ook stellen sommige artikelen dat de afwikkeling van zaken niet naar behoren verloopt, omdat er onder andere te veel geld moet worden afgedragen aan de regering. Bovendien zou de verantwoording van het beheer niet naar behoren verlopen.⁷⁴ Opvallend is een ingezonden brief van een oorlogsslachtoffer die stelt hij niet al het geld heeft teruggekregen waar hij recht op had en bovendien wegens zijn hoge leeftijd geen baan meer kan vinden.⁷⁵

Bovengenoemde artikelen geven niet echt blijk van enig medeleven en beschrijven vooral op een zakelijke manier welke problemen er optreden bij het rechtsherstel. Toch is het feit dat de krant deze problemen aan de kaak stelt een teken van betrokkenheid. Het handelen van het NBI wordt kritisch bekeken, maar de artikelen laten geen verontwaardigheid zien. Alleen de ingezonden brief van een betrokkene zelf laat emotie zien, maar hij krijgt van andere lezers geen bijval. In ieder geval zijn er verder geen ingezonden brieven gepubliceerd die een meer meelevende houding tonen.

Naast problemen bij het rechtsherstel, publiceert *Het Parool* ook een aantal succesverhalen waarbij Joodse eigenaren wel hun bezittingen terugkregen. Opvallend is echter dat deze artikelen slechts een zakelijke beschrijving geven van de uitkomst van het herstel en nooit dieper ingaan op het persoonlijke verhaal. De Joodse rechthebbenden worden bovendien vaak met juridische termen aangeduid in de artikelen, zoals ‘gedeposedeerden’, een term voor ‘rechthebbenden’ uit het vermogensrecht. Op deze manier lijken de artikelen een afstand te creëren tussen de Joodse eigenaren en de lezers van de artikelen. Anderzijds is de term ‘gedeposedeerden’ overgenomen uit de terminologie die het NBI zelf ook hanteert en gebruikt *Het Parool* later in de artikelen wel de term Joods rechtsherstel.⁷⁶

---

⁷³ ‘Het besluit herstel rechtsverkeer’, *Het Parool* (9 juni 1945). Andere zakelijke artikelen over het rechtsherstel zijn onder andere ‘rechtsherstel is begonnen’, *Het Parool* (15 augustus 1945); ‘‘Slechts weinig ‘zwarte’ visschen zullen door het fiscale sleepnet glijpen’’, *Het Parool* (18 juni 1945).

⁷⁴ ‘Bij het beheersinstituut zijn fouten gemaakt’, *Het Parool* (9 december 1945); ‘Voorwaardelijke straffen geëist tegen beheersambtenaren’, *Het Parool* (8 april 1952); ‘Bijzondere rechtspraak aan felle critiek onderworpen’, *Het Parool* (24 september 1947); ‘Chaos op beheersinstituut te Amersfoort’, *Het Parool* (6 maart 1948); ‘Principiële bezwaren verdwenen: nieuwe circulaire LVVS bevredigend’, *Het Parool* (11 juli 1950); ‘In het kader van onderhandelingen. Grondverkoop aan Duitsland’, *Het Parool* (22 december 1959).

⁷⁵ ‘Oorlogsslachtoffers’, *Het Parool* (8 februari 1956).

⁷⁶ Voor artikelen waarin over gedeposedeerden wordt gesproken zie ‘Voor gedeposedeerden gunstige rechtspraak opnieuw bekrachtigd’, *Het Parool* (29 april 1952); ‘Commissie tot bescherming der aanspraak van gedeposedeerden’, *Het Parool* (15 mei 1950). Voor artikelen waarin wel over Joods bezit wordt gesproken zie ‘Rechtsherstel. Belangrijk vonnis in zake effecten’, *Het Parool* (14 februari 1948); ‘Eigendommen van Joodse vrienden niet aangegeven’, *Het Parool* (21 juni 1955).

Waar enigszins afstand genomen wordt ten opzichte van de Joodse bevolking, is dat bij mensen die zich hebben ingezet ten behoeve van het rechtsherstel niet het geval. Zo maakt de krant uitgebreid melding van een gezin dat een blikje met driehonderd gulden in huis vindt, dat waarschijnlijk aan een Joodse familie heeft toebehoord. Het geld hebben zij aan het NBI gegeven.⁷⁷ Ook wordt meermalen melding gemaakt van medewerkers van het NBI die meelopen in een erestoet of zelfs gehuldigd worden.⁷⁸ Bovendien heeft de krant lovende woorden over voor koningin Juliana en prins Bernhard die die Portugese synagoge in Amsterdam hebben bezocht. De krant maakt melding van de woorden van de opperrabbin die spreekt over de ‘vreugde van de ganse Joodse gemeenschap’ en de ‘dankbaarheid dier gemeente’ voor de restauratie van de synagoge. Bovendien spreekt hij dankbaarheid uit voor de regelmatige bezoeken die het koninklijk huis sinds de 17 eeuw aan de synagoge heeft gebracht.⁷⁹

De gereserveerde afstand die het *Het Parool* bij het rechtsherstel zelf hanteert, komt dus niet naar voren bij daden van Nederlanders of het koningshuis. Goede daden van de Amsterdamse of algehele bevolking worden wel met naam en toenaam genoemd. Het artikel over de synagoge suggereert zelfs een continuïteit in tolerantie en acceptatie van het Jodendom sinds de 16^e eeuw zonder melding te maken van de Tweede Wereldoorlog. Bovendien spreekt de Joodse bevolking in het artikel meermaals haar dank uit voor de restauratie. De twee artikelen sluiten daarmee goed aan bij het artikel van Piersma en Kemperman die stellen dat de Joodse burgers vooral een positie van dankbaarheid moesten aannemen.

Na 1959 verschijnen er in *Het Parool* geen artikelen meer over rechtsherstel. Dat is opmerkelijk aangezien het rechtsherstel tot 1967 voortduurde. In de jaren tussen 1945 en 1959 verschijnen er bovendien slechts ongeveer 35 inhoudelijke artikelen die iets noemenswaardigs over het rechtsherstel melden. Dit is relatief weinig gezien het grote aantal burgers dat met het NBI te maken kreeg en bovendien een belangrijke plaats moet hebben ingenomen in de Amsterdamse samenleving. Ook over de terugkeer van Joodse burgers wordt nauwelijks gesproken. De meeste artikelen die gaan over rechtsherstel zijn zakelijk en informatief.

De eerste artikelen die na 1959 weer ingaan op het rechtsherstel dateren uit de jaren negentig. Een oud-medewerker van het NBI stuurt in 1992 namelijk een ingezonden brief waarin hij reageert op een kritisch artikel van een week daarvoor. Het kritische artikel stelde

---

⁷⁷ ‘Geld onder de vloer. Electricien vindt spaarpot van Joodse familie’, *Het Parool* (29 juli 1955).

⁷⁸ ‘Amsterdams dagboek. Paleis terras’, *Het Parool* (31 augustus 1951); ‘Koninklijke onderscheidingen’, *Het Parool* (31 december 1957).

⁷⁹ ‘Koninklijk paar gast van Portugese Joden. Bezichtiging van de Esnoga’, *Het Parool* (27 september 1958). Bij het citeren van dit artikel is de oorspronkelijke spelling overgenomen.

dat er nauwelijks rechtsherstel had plaatsgevonden en dit had op de ziel getrapt van de oud-medewerker. De man stelt dat hij tussen 1946 en 1955 voor het NBI had gewerkt en zich juist had ingezet voor Joods rechtsherstel.⁸⁰ Een aantal jaar later publiceert *Het Parool* weer een kritisch artikel over een ‘pijnlijke episode uit de geschiedenis van de Amsterdamse effectenbeurs’ waarin het rechtsherstel niet correct was verlopen.⁸¹ Vanaf 2013 begint de krant tot slot echt kritisch te schrijven over het rechtsherstel en de rol van de Amsterdamse bevolking en gemeente hierin.⁸²

Van empathie is in de meeste artikelen dus geen sprake en hiermee neemt het NBI dezelfde afstandelijke zakelijkheid aan als de medewerkers van het NBI zelf. Juist *Het Parool* had echter een meer persoonlijke empathische houding kunnen aannemen en het is opvallend dat zij dat niet doen. Het wegdrukken van emoties ten behoeve van de professionaliteit is wellicht begrijpelijk bij politici en medewerkers van het NBI, maar *Het Parool* had deze afstand kunnen doorbreken. Het gebrek aan empathie is wellicht pijnlijk, maar geen teken van antisemitisme. Gans, Piersma en Kemperman stellen dat deze gevoelens vaak voorkwamen, maar in *Het Parool* is hiervoor geen aanwijzing te vinden. Tegelijkertijd was het voor een krant ook moeilijk om expliciete antisemitische uitspraken te doen, aangezien het de vraag is hoe geaccepteerd het voor kranten was om een openlijk antisemitische houding aan te nemen. Tussen de regels door is echter wel een gevoel van onbehagen te lezen. Zo moest een lezer in 1945 toch even zeggen dat Joodse burgers zich in de jaren dertig niet correct hadden gedragen. Bovendien is het gebrek aan diepgaande artikelen over rechtsherstel misschien een teken aan de wand. Hoe het ook zij, het gevoel van onbehagen, gebrek aan empathie en het lage aantal artikelen over rechtsherstel, kunnen niet gelijkgesteld worden aan antisemitisme.

---

⁸⁰ J.J. van Houten, ‘Brieven. Joods erfgoed’, *Het Parool* (17 juli 1992).

⁸¹ Henk Schutten, ‘Verleden beursvoorzitter jarenlang in doofpot’, *Het Parool* (14 september 1995).

⁸² Gemeente eiste erfpacht op van teruggekeerde Joden - Het Parool, <https://www.parool.nl/parool/nl/4/AMSTERDAM/article/detail/3418015/2013/03/30/Gemeente-eiste-erfpacht-op-van-teruggekeerde-Joden.dhtml> (geraadpleegd 24 mei 2018); Amsterdam trad na de oorlog onnodig hard op tegen teruggekeerde Joden, *Het Parool*, <https://www.parool.nl/parool/nl/4/AMSTERDAM/article/detail/3418015/2013/03/30/Gemeente-eiste-erfpacht-op-van-teruggekeerde-Joden.dhtml> (geraadpleegd 22 mei 2018).

Conclusie

Door de jaren heen bleek het rechtsherstel altijd een gevoelige zaak te zijn. De regering probeerde wetten op te stellen om het rechtsherstel in goede banen te leiden, maar stuitte hierbij op de complexiteit van de roef. De wetgeving werd daardoor ook ingewikkeld en dit resulteerde in een enorme bureaucratie. Tegelijkertijd moest de regering rekening houden met een bevolking bij wie gevoelens van antisemitisme na de oorlog niet geheel verdwenen waren. Het NBI bevond zich in een complexe positie waarbij zij recht probeerden te doen aan de getroffen Joodse bevolking, maar waar bewindvoerders tegelijkertijd hun weg moesten vinden in het bureaucratische doolhof. Dat bewindvoerders van het NBI niet iedereen tevreden konden stellen is dus geen verrassende uitkomst.

Het opvallende is echter dat deze ontevredenheid nauwelijks wordt geuit, wat vreemd is gezien de grote groep mensen die met het rechtsherstel te maken kreeg. *Het Parool* berichtte nauwelijks over het NBI en na 1959 houdt het zelfs helemaal op. Ook publiceerde het slechts eenmaal een ingezonden brief van een Joodse betrokkene. Het rechtsherstel werd met zwijgen omhuld en zou pas worden doorbroken toen rond 2000 de eerste onderzoeken startten. Dit lange zwijgen was pijnlijk, helemaal omdat Joodse burgers hun terugkeer overwegend negatief hebben ervaren. Gans, Piersma en Kemperman stellen dat de grote mate van antisemitisme bij de bevolking ervoor zorgde dat de ontvangst niet welkom was. Beschuldigingen van gierigheid en roekeloos gedrag waren geen uitzondering. Het lag in de lijn der verwachting dat deze kille houding van de bevolking niet bevorderlijk was voor het rechtsherstel. Bovendien riep het de vraag op of er bij medewerkers van het NBI ook sprake was van antisemitisme of juist van empathie.

In tegenstelling tot wat Gans stelt over de hoge mate van antisemitisme is hier bij het NBI en het BAON nauwelijks iets van terug te vinden. Het BAON probeert zich in de stichtingsakte zo empathisch mogelijk op te stellen wat uiteindelijk zelfs doorsloeg in paternalisme. Naarmate de stichting langer bestond, nam de mate van empathie echter af. Het BAON kreeg te maken met financiële problemen, een tegenwerkend gemeentebestuur en kritische onderzoeksrapporten. Deze harde werkelijkheid verdrong mogelijkerwijs de idealistische beginselen. De verklaring kan ook gevonden worden in de populariteit van het fenomeen ‘empathie’ aan het begin van de 20ste eeuw, zoals Boddice liet zien. Het BAON ontstond in een context waarin empathie gezien werd als een essentieel onderdeel van de maatschappij en daar moest het BAON gehoor aan geven. Young liet namelijk al zien dat een gebrek aan empathie verbonden werd aan een gebrek aan normbesef en daarmee werden

bepaalde groepen min of meer buiten de maatschappij geplaatst. Juist het BAON kon zich dergelijke kritiek uiteraard niet veroorloven.

Ook *Het Parool* had te maken met dit normbesef. De krant publiceert in het begin een schuldbekentenis en via een ingezonden brief roept een lezer op om de Duitse Joden te helpen. Tegelijkertijd ligt er onder deze berichtgeving onbehagen. De meeste artikelen spreken echter in een zakelijke toon over het rechtsherstel en vertellen redelijk neutraal over misstanden bij het NBI. Advertenties van het NBI zijn zakelijk en geven slechts weer wat de juridische consequenties zijn van het niet naleven van de wet. In feite maakt *Het Parool* hiermee hetzelfde proces door als het BAON. In het begin is de berichtgeving vol empathie en schuldgevoel, maar in de loop der tijd worden de berichten zakelijker van toon. Het ideaal dat *Het Parool* had om progressief, maatschappijvernieuwend en kritisch te zijn, is daarmee maar deels bereikt. Kritiek op het functioneren van het NBI geven zij wel, maar kritiek op antisemitisme en een gebrek aan empathie in de samenleving klinkt niet door in de berichtgeving.

Uiteindelijk kan geconcludeerd worden dat dat er noch bij het NBI en het particuliere BAON noch bij *Het Parool* sprake was van antisemitisme. Beide hebben prachtige idealen, maar slagen er uiteindelijk niet in deze waar te maken. Onbehagen en de harde werkelijkheid van een complexe en bureaucratische situatie spelen hen parten. Het gebrek aan empathie vloeit voort uit deze situatie. Empathie was een onderdeel van het verplichte programma, maar in feite konden bewindvoerders en lezers van *Het Parool* zich niet goed inleven in de omstandigheden van de Joodse bevolking. Het was een pijnlijke situatie waar uiteindelijk haast niemand op durfde terug te kijken, tot in de jaren 2000 de archiefkasten opengingen.

Er moet daarom voor worden gewaakt deze kasten niet opnieuw te sluiten. Emotiegeschiedenis is onderbelicht in de geschiedenis van het rechtsherstel en kan uitstekend vernieuwende inzichten geven. Het dient dan ook aanbeveling om meerdere kranten en meerdere instellingen die met rechtsherstel te maken hadden te onderzoeken op de mate van empathie. Antisemitisme kwam na de oorlog nog steeds veel voor, zoals Gans overtuigend heeft aangetoond, maar de werkelijkheid is ook dat deze gevoelens niet aan de oppervlakte liggen. De methodes die de emotiegeschiedenis aanreikt, kunnen helpen bij het naar boven halen van deze gevoelens. Het rechtsherstel was een gevoelige zaak en kan alleen volledig begrepen worden indien deze gevoelens ook worden onderzocht.

Literatuurlijst

Secundaire literatuur:

- Aalders, Gerard, *Berooid. De beroofde joden en het Nederlandse restitutiebeleid sinds 1945* (Amsterdam 2001).
- Aalders, Gerard, *Roof. De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Den Haag 1999).
- Archieven – 235b Eggens, J, https://www.archieven.nl/nl/search-modonly?mivast=298&mizig=210&miadt=298&micode=235b&milang=nl&mizk_all=235b%20Eggens%2C%20J&miview=inv2#inv3t3 (geraadpleegd 16 april 2018).
- Beker, Avi, 'Introduction: Unmasking National Myths – Europeans Challenge their history' in: Avi Beker ed., *The plunder of Jewish property during the holocaust* (Hampshire 2001) 1-32.
- Boddice, Rob, *The history of emotions* (Manchester 2018).
- Bossenbroek, Martin, *De Meelstreep. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2001).
- C. van Renselaar, *Roof en restitutie van het bezit van de joden in Nederland 1940-1999: uitkomsten van recent onderzoek* (onderzoeksrapport WO & E nr. 630, De Nederlandsche Bank, Amsterdam 2000).
- Citroen, Michal, *U wordt door niemand verwacht. Nederlandse joden na kampen en onderduik* (Amsterdam 1999).
- Commissie Van Kemenade, *Roof en rechtsherstel* (eindrapport van de contactgroep Tegoeden WO II in opdracht van het ministerie van Financiën, Den Haag 2000).
- Duitslandinstituut – Marieke Oprel, <https://duitslandinstituut.nl/artikel/19256/marieke-oprel-opgegroeid-met-voorliefde-voor-duits> (geraadpleegd 17 maart 2018).
- Gans, Evelien 'Over de Joodse almacht. Hedendaags antisemitisme', *Vrij Nederland* 64:11 (2011) 1-7.
- Gans, Evelien, 'Over gaskamers, joodse nazi's en neuzen' in: Peter R. Rodrigues, Jaap van Donselaar eds., *Monitor Racisme & Extremisme* (Amsterdam 2010) 129-152.
- Grüter, Regina, *Strijd om gerechtigheid. Joodse verzekeringstegoeden en de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2015).
- Hoegaerts, Josephine en Tine van Osselaer, 'De lichamelijke van emoties. Een introductie', *Tijdschrift voor geschiedenis* 126:2 (2013) 453-465.
- Internationaal instituut voor sociale geschiedenis – Parool archief,

- <https://socialhistory.org/nl/collecties/parool-archief?language=nl> (geraadpleegd 18 maart 2018).
- Jong, de L., *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939-1945. Deel twaalf. Epiloog, tweede helft* ('s-Gravenhage 1988).
- Jong, de L., *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 5 maart '41 – juli '42 tweede helft* ('s-Gravenhage 1974).
- Keizer, de Madelon, *Het Parool 1940-1945. Verzetsblad in oorlogstijd* (Amsterdam 1991).
- Meijer, R. Maarten, 100 jaar Mr M.J. Meijer c.s., notarissen (jubileumboekje uitgebracht ter ere van het 100-jarig bestaan van het notarisbureau, Amsterdam 2009).
- Michman, Joseph, Hartog Beem, Dan Michman, Pinkas. *Geschiedenis van de joodse gemeenschap in Nederland*, vert. Ruben Verhasselt (Amsterdam 1992).
- Mulder, Gerard en Paul Koedijk, *Léés die Krant! Geschiedenis van het naoorlogse Parool 1945-1970* (Amsterdam 1996).
- Oprel, Marieke, 'Identifying enemy citizens'. Dutch (De-)Enemisation Policies towards German Nationals (1944-1967)', *Francia. Forschungen zur westeuropäischen Geschichte* 44:1 (2017) 403-414.
- Piersma, Hinke en Jeroen Kemperman, *Openstaande rekeningen. De gemeente Amsterdam en de gevolgen van roof en rechtsherstel, 1940-1950* (Amsterdam 2015).
- Plamper, Jan, *The history of emotions. An introduction*, (Oxford 2015).
- Ruppert, Christiaan, *De totstandkoming van Nederlandse akkoorden over Joodse oorlogstegoeden 1997-2000* (Den Haag 2017).
- Veraart, Wouter, Jan, *Ontrechting en rechtsherstel in Nederland en Frankrijk in de jaren van bezetting en wederopbouw* (Proefschrift ter verkrijging van de graad van doctor, Erasmusuniversiteit Rotterdam, Rotterdam 2005).
- Young, Allen, 'Empathic cruelty and the origins of the social brain' in: Suparna Choudhury en Jan Slaby eds., *Critical neuroscience. A handbook of the social and cultural contexts of neuroscience* (Malden en Oxford 2012) 150-176.

Afbeelding voorblad:

Het Parool – foto Amsterdam, <https://www.parool.nl/auteursrecht/> (geraadpleegd 13 april 2018).

Archiefmateriaal:

Nationaal Archief, Den Haag, Nederlandse Beheersinstituut (NBI), Hoofdkantoor, nummer toegang 2.09.49, inventarisnummer D.1.1. Archief van het Bureau Amsterdam 668, agreement tussen de stichting bewindvoering afwezigen en onbeheerde nalatenschappen, gevestigd te Amsterdam enerzijds en de voorzitter en de secretaris der Bedrijfsgroep 'Levensverzekeringen' anderzijds.

Nationaal Archief, Den Haag, Nederlandse Beheersinstituut (NBI), Hoofdkantoor, nummer toegang 2.09.49, inventarisnummer D.1.1. Archief van het Bureau Amsterdam 668, begroting Stichting Bewindvoering Afwezigen en onbeheerde nalatenschappen.

Nationaal Archief, Den Haag, Nederlandse Beheersinstituut (NBI), Hoofdkantoor, nummer toegang 2.09.49, inventarisnummer D.1.1. Archief van het Bureau Amsterdam 668, briefwisseling BAON en NBI 19 april 1950.

Nationaal Archief, Den Haag, Nederlandse (NBI), Hoofdkantoor, nummer toegang 2.09.49, inventarisnummer D.1.1. Archief van het Bureau Amsterdam 668, centrale stichting tot beheer van vermogens afwezigen.

Nationaal Archief, Den Haag, Nederlandse (NBI), Hoofdkantoor, nummer toegang 2.09.49, inventarisnummer D.1.1. het Nederlandse Beheersinstituut Bureau Amsterdam, accountafdeling.

Nationaal Archief, Den Haag, Nederlandse Beheersinstituut (NBI), Hoofdkantoor, nummer toegang 2.09.49, inventarisnummer D.1.1. Archief van het Bureau Amsterdam 668, inleiding.

Nationaal Archief, Den Haag, Nederlandse Beheersinstituut (NBI), Hoofdkantoor, nummer toegang 2.09.49, inventarisnummer D.1.1. Archief van het Bureau Amsterdam 668, kopie oprichtingsacte BAON, opgetekend door notaris Blaisse, 17 december 1945.

Nationaal Archief, Den Haag, Nederlandse Beheersinstituut (NBI), Hoofdkantoor, nummer toegang 2.09.49, inventarisnummer D.1.1. Archief van het Bureau Amsterdam 668, oprichtingsacte Stichting Bewindvoering Afwezigen Amsterdam 11 november 1948.

Nationaal Archief, Den Haag, Nederlandse Beheersinstituut (NBI), Hoofdkantoor, nummer toegang 2.09.49, inventarisnummer D.1.1. Archief van het Bureau Amsterdam 668, uittreksel uit directieverslag.

Nationaal Archief, Den Haag, Nederlandse Beheersinstituut (NBI), Hoofdkantoor, nummer toegang 2.09.49, inventarisnummer D.1.1. Archief van het Bureau Amsterdam 668, verslag bespreking bestuur der Stichting Bewindvoering Afwezigen en Onbeheerde

Nalatenschappen met de directeur van het Nederlandse Beheersinstituut, afdeling Amsterdam.

Nationaal Archief, Den Haag, Nederlandse Beheersinstituut (NBI), Hoofdkantoor, nummer toegang 2.09.49, inventarisnummer D.1.1. Archief van het Bureau Amsterdam 668, vervolg-rapport mr. De Herder van 20/12'45.

Krantenartikelen:

- 'Slechts weinig 'zwarte' visschen zullen door het fiscale sleepnet glippen'', *Het Parool* (18 juni 1945).
- 'Advertentiën', *Het Parool* (27 januari 1947).
- 'Advertentiën', *Het Parool* (6 maart 1947).
- 'Ambtenarij bij het beheersinstituut dupeert Duitsche Joden', *Het Parool* (16 juli 1946).
- 'Amsterdams dagboek. Paleis terras', *Het Parool* (31 augustus 1951).
- 'Belangrijke Kunst-, Antiek- en Meubilair Veiling', *Het Parool* (7 september 1950).
- 'Bij het beheersinstituut zijn fouten gemaakt', *Het Parool* (9 december 1945).
- 'Bijzondere rechtspraak aan felle critiek onderworpen', *Het Parool* (24 september 1947).
- 'Chaos op beheersinstituut te Amersfoort', *Het Parool* (6 maart 1948).
- 'Commissie tot bescherming der aanspraak van gedeposedeerden', *Het Parool* (15 mei 1950).
- 'Eigendommen van Joodse vrienden niet aangegeven', *Het Parool* (21 juni 1955).
- 'Geld onder de vloer. Electricien vindt spaarpot van Joodse familie', *Het Parool* (29 juli 1955).
- 'Herhaalde oproep', *Het Parool* (30 mei 1947).
- 'Het besluit herstel rechtsverkeer', *Het Parool* (9 juni 1945).
- 'In het kader van onderhandelingen. Grondverkoop aan Duitsland', *Het Parool* (22 december 1959).
- 'Koninklijke onderscheidingen', *Het Parool* (31 december 1957).
- 'Koninklijk paar gast van Portugese Joden. Bezichtiging van de Esnoga', *Het Parool* (27 september 1958).
- 'Oorlogsslachtoffers', *Het Parool* (8 februari 1956).
- 'Principiële bezwaren verdwenen: nieuwe circulaire LVVS bevredigend', *Het Parool* (11 juli 1950).
- 'Rechtsherstel is begonnen', *Het Parool* (15 augustus 1945).
- 'Rechtsherstel. Belangrijk vonnis in zake effecten', *Het Parool* (14 februari 1948).

‘Voor gedeposeerden gunstige rechtspraak opnieuw bekrachtigd’, *Het Parool* (29 april 1952).

‘Voorwaardelijke straffen geëist tegen beheersambtenaren’, *Het Parool* (8 april 1952).

‘Zeer bijzondere Kunst-, Antiek- en Meubilair Veiling’, *Het Parool* (15 september 1949).

Amsterdam trad na de oorlog onnodig hard op tegen teruggekeerde Joden, *Het Parool*,
<https://www.parool.nl/parool/nl/4/AMSTERDAM/article/detail/3418015/2013/03/30/Gemeente-eiste-erfpacht-op-van-teruggekeerde-Joden.dhtml> (geraadpleegd 22 mei 2018).

Gemeente eiste erfpacht op van teruggekeerde Joden, *Het Parool*,
<https://www.parool.nl/parool/nl/4/AMSTERDAM/article/detail/3418015/2013/03/30/Gemeente-eiste-erfpacht-op-van-teruggekeerde-Joden.dhtml> (geraadpleegd 24 mei 2018).

Greshoff, J., ‘Rede tot de Joden’, *Het Parool* (2 juni 1945).

Houten, van, J.J., ‘Brieven. Joods erfgoed’, *Het Parool* (17 juli 1992).

Jonker, H., Verwij, ‘De positie van de Duitse Joden’, *Het Parool* (2 juni 1945).

Nord, Max, ‘Anti-semitisme’, *Het Parool* (7 juli 1945).

Schutten, Henk, ‘Verleden beursvoorzitter jarenlang in doofpot’, *Het Parool* (14 september 1995).

Biografie als primaire bron gebruikt:

Lier, van Carla, *Schroeiplekken. Ervaringen uit Vught, Westerbork, Auschwitz, Ravensbrück en Malchow. Brieven uit Amsterdam* (Kampen 2000).